

אביבה חלמיש

"אקסודוס" – המקרה הפרטי והמשמעות הכללית*

מטרתה של עבודת המחקר, שפירושה מוצגים בספר אקסודוס – הסיפור האמיתי,¹ היתה לשרטט תמונה שלמה ונאמנה ככל שניתן של פרשת "אקסודוס" על כל שלביה, מרכיביה והיבטיה, ולהציע פרשנות חדשה לאירועים שהתרחשו ולצעדים שננקטו לפני הפרשה, במהלכה ואחריה. כבר בשלבים הראשונים של המחקר התברר, שמשמעותה של פרשת "אקסודוס" נגזרת במידה רבה מן הרקע שעליו התרחשה: אירועי השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, קורותיה של שארית הפליטה, תולדות המאבק נגד הבריטים והשתלשלות מפעל ההעפלה על שלביו.² כלומר, לא היה מנוס מהצגת פרשה זו בקונטקסט היסטורי, כחלק ממפעל ההעפלה כולו, וכחלק מההתרחשויות במעגל המצומצם יותר של אביב-קיץ-סתיו 1947. שהרי פרשת "אקסודוס" היתה צלע אחת במשולש של אירועים, ששתי צלעותיו האחרות היו פעילותה של ועדת האו"ם לשאלת ארץ-ישראל³ והתגברות פעולות הטרור של ארגוני הפורשים, ששיאן היה תליית שני סרג'נטים בריטים בידי האצ"ל.

מתוך שפע הנושאים השזורים בפרשת "אקסודוס" יודגשו להלן שני קווי יסוד. האחד, המתבקש משמו של יום העיון שבמסגרתו הושמעו הדברים – ההיבט ההיסטוריוגרפי, והשני – פרשת "אקסודוס" כמיקרוקוסמוס. עם כל היותה יוצאת דופן וייחודית במפעל ההעפלה, יש בפרשה כדי ללמד על התקופה ועל התופעה כולה. בהיותה מקרה פרטי שיש לו גם משמעות כללית, היא נותנת מענה מספק לדילמה הניצבת בפני ההיסטוריון, זו שבין הלגיטימיות שבתיאור תופעה אחת וייחודית, לבין חיפוש אחר הכללה רחבה יותר.

*

דברים ביום עיון בנושא "חקר ההעפלה: היבטים היסטוריוגרפיים" מטעם הפריקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור והמכון לחקר הציונות ע"ש חיים וייצמן, אוניברסיטת תל-אביב, 31.1.93.

1. אביבה חלמיש, אקסודוס – הסיפור האמיתי: פרשת אניית המעפילים "ציאת אירופה תש"ז", תל-אביב 1990 (בהוצאת העמותה לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, אוניברסיטת תל-אביב ועם עובד) (להלן: אקסודוס).

כמו בכל פרשה שאירעה לפני שנים רבות, ומאז נכתבו עליה שכבות-שכבות של סיפורים, גם במקרה שלפנינו צריך היה לבדוק מה כבר נכתב, לאמת בין הגירסאות השונות, לעמת פרטים שונים, ולבחון את ההיסטוריוגרפיה הקיימת אל מול המקורות הראשוניים "החדשים", אלה שנחשפו לעיון רק שנים רבות לאחר מעשה, ולא היו לעיני הכותבים הקודמים.

זאת ואף זאת. השם "אקסודוס", כידוע, עטור הילת גבורה שימיה כימי הפרשה עצמה. הילה זו החלה להיווצר בעת השידור המרגש של האונייה ליישוב, לפני הקרב שניהלה עם הבריטים מול חופי הארץ, ואחריו. הזוהר גבר בעקבות הקרב הממושך והקשה שניהלו אנשי האונייה עם החיילים הבריטים. אחר כך, במשך חודשיים לא ירדה פרשת "אקסודוס" מהכותרות של עיתוני ארץ-ישראל: הסירוב הממושך והעקשני של המעפילים לרדת בחוף צרפת, וההתנגדות שגילו בעת ההורדה בהאמבורג, העניקו למאבקם כבר אז אופי של ניצחון דוד על גוליית.

יתר על כן, פרשת "אקסודוס" התחוללה תוך כדי פעילותה של ועדת האו"ם לשאלת ארץ-ישראל (ושניים מחברי הוועדה חזו כמו עיניהם בהורדת המעפילים בחיפה והעברתם לאוניות הגירוש), והיא הסתיימה באופן דרמטי בהאמבורג, לעיני כל העולם, וסמוך מאוד להחלטת הקבינט הבריטי לעזוב את ארץ-ישראל, ולהחלטת האו"ם על חלוקת הארץ והקמת מדינה יהודית בחלק ממנה. כל אלה יצרו בתודעה הציבורית, בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון הקולקטיבי, קשר סיבתי בין האירועים.

ואם לא די בכך, הופיע הספר אקסודוס מאת ליאון יוריס,⁴ ומי שלא קרא את הספר ראה את הסרט... אף כי אין כל קשר בין הפרשה כפי שאירעה בשנת 1947 לבין היצירה הספרותית והקולנועית הנושאת את השם אקסודוס, אין להתעלם מכך שהספר והסרט עשו את השם "אקסודוס" מוכר ברחבי העולם, וקשרו אותו בתודעתם של מיליונים עם סיפור תקומתה של מדינת ישראל. הגיעו הדברים לידי כך, שלאחרונה הוזכר העניין במערך השיקולים בשאלת האפשרות לפרסם בארצות-הברית את אקסודוס - הסיפור האמיתי, שכן אקסודוס מאת יוריס יצר מיתוס שלא קל יהיה להרוס על ידי הצגת הסיפור העובדתי.

הדברים הללו מעלים את השאלה של מיתוסים לאומיים ותאוותו הכמו מוכנת

2. סקירה מקיפה על תקופה זו ועניינים אלה ראה אצל יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך שלישי, חלק שני, תל-אביב תשל"ב (להלן: ספר תולדות ההגנה), ספר ששי וספר שביעי, עמ' 801-1190.

3. הוועדה המיוחדת של האומות המאוחדות לשאלת ארץ-ישראל, United Nations Special Committee on Palestine, ובקיצור: UNSCOP (אונסק"פ), כוננה במושב המיוחד של עזרת האו"ם לשאלת ארץ-ישראל ב-15.5.1947. הוועדה החלה את עבודתה ב-26.5.1947, חבריה הגיעו לארץ באמצע חודש יוני ושהו בה למעלה מחודש. את הדיון וחשבון שלה היה עליה להגיש עד 1 בספטמבר 1947, והוא הושלם במועד.

4. Leon Uris, Exodus. המהדורה הראשונה ראתה אור בשנת 1958 ומאז יצא הספר בעשרות מהדורות באנגלית, ותורגם לשונות רבות.

מאליה של ההיסטוריון לנתן כל פעם עוד מיתוס ציוני. ובכן, לא מיניה ולא מקצתיה, ויטיב להסביר זאת מינוח השאול מאחד-העם.⁵ המבקש לחקור את פרשת "אקסודוס" בשנות ה-80 וה-90 אינו יכול להסתפק בחשיפת "האמת הארכיאולוגית", דהיינו, מה קרה, איפה ומתי, מי היו הנפשות הפועלות, מה היו מניעיהן וכן הלאה. שומה עליו גם לתהות על קנקנה של "האמת ההיסטורית" שהתפתחה במשך השנים - ההיסטוריוגרפיה והמיתוס. ויש להבהיר באופן חד-משמעי: אין כאן כוונה להרוס מיתוס, אלא להבין כיצד הוא התהווה, ועל אלו צרכים הוא בא לענות; למצוא את ההסברים להתפתחותו, ולפענח את סוד הישרדותו והשתרשותו.

במקרה של "אקסודוס" אי אפשר כלל להפריד בין ההיסטוריה, ההיסטוריוגר-פיה והמיתוס, כי העלאת קורות האונייה והמעפילים החלה עוד לפני שהסתיימה העלילה, אבל בשעה שהאונייה כבר היתה למופת ולסמל. וכך, למרות ההתחלה המוקדמת, לא היתה הכתיבה נקייה מפניות. אדרבא, התיאורים שנכתבו היו כמעט כולם, ומן ההתחלה, מגמתיים בצורה כלשהי. להדגמת המגמתיות של הכותבים ולניתוח מניעיהם תובא סוגייה אחת, והיא: חסרונם המוחלט כמעט של המעפילים במה שנכתב עד לאחרונה על ההעפלה בכלל ועל "אקסודוס" בפרט. מוזכר האויב - הבריטים; מוזכרים כוחות בינלאומיים - צרפת, אמריקה, האו"ם; מוזכרים - והרבה - היישוב בארץ ופועלם של בניו במפעל ההעפלה - אנשי "המוסד" וחברי הפלמ"ח; ואילו המעפילים - או שכלל אינם מוזכרים, או שהם אנונימיים.⁶

הסיבות לקיפוחם של המעפילים מורכבות. ראשית, הפריטים הראשונים שנכתבו על פרשת "אקסודוס", ועל ההעפלה בכלל, היו בבחינת היסטוריוגרפיה רשמית או רשמית-למחצה של תנועה של שחרור לאומי היוצרת לעצמה מיתוס לאומי, והשואפת להדגיש את היותה אדון לגורלה, והמנצחת במאבקה נגד השלטון הזר. כתיבה שכזו הדגישה, מעצם טבעה, את חלקו של מאבק היישוב להקמת המדינה, אגב המעטת משקלם של תהליכים עולמיים ושיקולים כלכליים ואסטרטגיים גלובאליים.

רובד נוסף הוא מגמתיות הכותבים על פרשת "אקסודוס" והעפלה בכלל, על רקע המאבקים הפוליטיים ששיסעו את מדינת ישראל הצעירה. הוויכוח "מי גירש את הבריטים מן הארץ" לא עסק בענייני העבר, אלא היה חלק ממאבקי ההווה. ממשיכיו של היישוב המאורגן ביקשו להאדיר את תרומתם שלהם לגירוש הבריטים, לעומת מעשי האלימות של הפורשים, ולכן הדגישו את חלקה של ההעפלה במאבק נגד הבריטים, ובהעפלה הדגישו את חלקו של היישוב. בשלהי תקופת המנדט הסתמנו בקיעים בתוך היישוב המאורגן, והם היו לקרע

5. אחד-העם, "משה", נדפס לראשונה בהשלח, כרך יג, חוברת ב (שבט תרס"ד), ונכלל במהדורות השונות של על פרשת דרכים וכל כתבי אחד-העם.

6. כך בספר תולדות ההגנה; ורובבל גלעד (מכנס ועורך). ספר הפלמ"ח, א. תל-אביב 1953; ברכה חבס, הספינה שניצחה: קורות "יציאת אירופה תש"ז", המהדורה הראשונה ראתה אור בתש"ט (תל-אביב) (להלן: חבס).

של ממש בשנותיה הראשונות של המדינה, לאחר הקמת מפ"ם ופירוק הפלמ"ח.⁷ כל צד ביקש לחזק את מעמדו הפוליטי בהווה על ידי האדרת חלקו והצדקת דרכו כדיעבד, באירועי המאבק להקמת המדינה. בכתיבת תולדות ההעפלה התבטא הדבר בהדגשת חלקו של "המוסד", אם הכותב היה מאנשי מפ"ם, והאדרת פועלו של הפלמ"ח, אם הכותב היה איש מפ"ם. מכיון שלמעפילים לא היה חלק במאבקים הפוליטיים הפנים-יישוביים, לפני הקמת המדינה וגם אחר כך, הספרים הראשונים שנכתבו על ההעפלה כמעט שאינם מזכירים אותם. המעפילים עצמם – מסיבות שלא זה המקום לפרטן – לא טרחו אז להעלות את קורותיהם על הכתב.

נכון הוא, שברבות מהפלטות ההעפלה היה תפקידם של המעפילים מצומצם למדי. אבל ב"אקסודוס" הסיפור היה שונה. דווקא בפרשה זו התבקש דיון מפורט ונרחב במעפילים, וחסרונם מתמיה שבעתיים. המסקנה העולה מן המחקר היא, שקיפוח חלקם של מעפילי "אקסודוס" במה שנכתב על הפרשה בעבר נובע מהצטלבותן של שתי מגמות בכתיבת תולדות ההעפלה:

א. הדגשת חלקו של היישוב, כפי שהוסבר לעיל. דהיינו, ההיסטוריוגרפיה הציונית היתה פלשתניזנטרית, ועל כן לא היה בה מקום למעפילים, שהיו אנשי הגולה.

ב. את התקופה של הכתיבה הראשונית על פרשת "אקסודוס" אפיינה הגמוניה של מפ"ם, וזו לא ששה להאדיר את חלקם של המעפילים, כי היו ביניהם, ובמיוחד בהנהגה שלהם, הרבה חברי השומר הצעיר.⁸

אל מול מציאות היסטוריוגרפית של "העפלה נטולת מעפילים", התבקש איפוא לעשות צדק עם המעפילים, ולהעמידם במרכז העלילה – כמובן, בלי לקפח את האחרים. במובן זה המחקר על פרשת "אקסודוס" הוא חוליה בשרשרת של מחקרים שבהם המעפילים – ושארית הפליטה בכלל – הינם סובייקט בזכות עצמו.⁹ די אם נזכיר כאן את ספרן של דליה עופר וחנה ויינר על פרשת קלאדובו-שאבאץ,¹⁰ ואת ספרו של נחום בוגנר על המעפילים בקפריסין.¹¹

סוגיה אחרת בפרשת ההעפלה, שלא זכתה עד כה לטיפול נאות בהיסטוריוגרפיה, פיה, היא התנדבותם של בחורים יהודים מאמריקה למפעל ההעפלה. המתנדבים האמריקאים קופחו בכתיבה הראשונית, שנעשתה בשנים הראשונות לקיום

7. מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם) נוסדה בינואר 1948 על-ידי איחוד בין מפלגת השומר הצעיר והתנועה לאחדות העבודה – פועלי ציון. עד פילוגה בשנת 1954 כללה המפלגה את רוב רובם של חברי הקיבוץ הארצי וחלק ניכר מחברי הקיבוץ המאוחד.
8. דיון בקיפוחו של השומר הצעיר בכתיבה הראשונית על פרשת "אקסודוס" ראה אקסודוס, עמ' 245–250.
9. לסיכום מצב המחקר בתחום זה לשנת 1988 ראה גינת לבסקי, "שארית-הפליטה" מאובייקט לסובייקט: מגמות במחקר, "יהדות זמננו", 7 (תש"ן), עמ' 25–43.
10. חנה ויינר, דליה עופר, פרשת קלאדובו-שאבאץ: מסע ההעפלה שלא הושלם, תל-אביב 1992.
11. נחום בוגנר, אי הגירוש: מחנות המעפילים בקפריסין 1946–1948, תל-אביב 1991 (להלן: בוגנר).

המדינה, מאותן סיבות שצוינו לעיל לגבי המעפילים. לאחרונה התפרסמו ספר ומאמר, שבתור אנטיתיזה להתעלמות הראשונית מפועלם של המתנדבים האמריקאים, באים להאדיר את תרומתם להעפלה.¹² הכותבים, מתנדבים שנטלו חלק במעשה המתואר, נעזרים בעדויות מאוחרות ובזיכרונות, ללא שימוש שיטתי וביקורתי במקורות בני הזמן ההוא. כלומר, כתיבתם לוקה בחלק ממחלות הילדות של כתיבת תולדות ההעפלה, וככל אנטיתיזה יש בכתיבה מעין זו הליכה מוגזמת לכיוון ההפוך. וכך מוצגים בה כמעט אך ורק האורות, תוך התעלמות מן הצללים. סוגיה זו עדיין מחכה לשלב הסינתזה.¹³

שלא כמו במקרה של המתנדבים האמריקאים, הטיפול ההיסטוריוגרפי בחלקם של המעפילים נותר עד לאחרונה דומה בעיקרו לשלב הראשון של כתיבת תולדות ההעפלה. הספר על פרשת "אקסודוס" הוא ניסיון לכתוב את הסינתזה עוד לפני שנוצרה האנטיתיזה. כלומר, היה כאן ניסיון מודע לדלג על שלב בתהליך הדיאלקטי המקובל, ולעבור מן התיזה שאבד עליה הכלח ישירות אל הסינתזה, בלי לעבור את שלב הקיצוניות ההפוכה.

הספר על פרשת "אקסודוס" מצטרף לגל חדש בכתיבת תולדות ההעפלה, שגואה הודות לפעילותו של הפרויקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה על שם שאול אביגור. יתרונם של החוקרים הפועלים בשנות ה-80 וה-90 אינו רק בכך שהם נהנים מפרספקטיבה, ויש באפשרותם לעיין במסמכים שנסתרו מעיניהם של קודמיהם, אלא גם בכך שמעורבותם הרגשית, הקבוצתית והאידיאולוגית, אם בכלל, קטנה יותר משל כותבי העבר.

החוקרים בני הדור הנוכחי מציגים אנטיתיזה לתיזות שהועלו בכתיבה הראשונית, במה שנוגע למשקלו של מאבק היישוב בהכרעות המדיניות הגדולות של השנים שבין תום מלחמת העולם השנייה להקמת מדינת ישראל. בניגוד למה שנכתב לא אחת בעבר, לפרשת "אקסודוס" ולהעפלה בכלל לא היה משקל מכריע בשיקוליה של בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם, ובהחלטה לעזוב את הארץ. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם התיזה המתגבשת במספר הולך וגדל של מחקרים, לפיה, גם אם יש ליחס משקל להעפלה ולצורות המאבק האחרות של היישוב המאורגן וארגוני הפורשים, הרי זה במובן של חיזוק ההכרעה בכיוון שאליו היא נטתה כבר ממילא, כתוצאה משיקולים כלכליים, אסטרטגיים ואימפריאליים.¹⁴ כמו כן, פרשת "אקסודוס" לא השפיעה

12. יהודה סלע, "פרקי העפלה של חלוצים מאמריקה", מאסף לחקר תנועת העבודה הציונית והסוציאליזם, יז (1987), עמ' 149–168; Joseph M. Hochstein & Murray S. Greenfield, *The Jews' Secret Fleet: The Untold Story of North American Volunteers Who Smashed the British Blockade*, Jerusalem 1987.
13. ההיסטוריה וההיסטוריוגרפיה של התנדבותם של צעירים יהודים אמריקאים למפעל ההעפלה הם נושא של מאמר מפרי עטי (בכתובים), המבוסס גם על חטיבות ארכיוניות שהגיעו אך לאחרונה לארכיון הציוני המרכזי בירושלים.
14. ראה דיון על "יציאת הבריטים מארץ-ישראל", בהשתתפות ישראל קולת, עמיצור אילן, מיכאל י' כהן, גבריאל כהן ויוסף הלר, קתדרה, 15 (ניסן תשמ"ג), עמ' 140–189; Michael J. Cohen, *Palestine and the Great Powers 1945–1948*, Princeton 1982.

על מסקנותיה של ועדת האו"ם לשאלת ארץ-ישראל – למרות שמנסים ליחס לה זאת – וניתן להרחיב מסקנה זו גם לגבי השפעתה – ליתר דיוק: אי-השפעתה – של ההעפלה בכלל על החלטת האו"ם בדבר חלוקת ארץ-ישראל והקמת מדינה יהודית בחלק ממנה.¹⁵

מדוע, אם כן, נכתב אחרת? "אקסודוס", שהיתה מאורע דרמטי ומרשים, אירעה בנקודת זמן כזו, שקל היה להיתפס ולראותה כמפתח לתהליכים ותמורות שהתשובה עליהם היא מורכבת, ודומה שכל ההסברים של יחסי כוחות עולמיים, שיקולים מעצמתיים, כלכלה, ביטחון ואסטרטגיה עדיין מותירים מקום ל"משהו נוסף", שאינו לגמרי בתחום הרצוי.

*

גם הדיון בשאלה, באיזו מידה יש למקרה הפרטי של "אקסודוס" משמעות כללית, ימוקד במעפילים: האם ניתן ללמוד ממעפילי "אקסודוס" על ציבור רחב יותר – אם לא על כלל שארית הפליטה, לפחות על אלה שבחרו ללכת בנתיבי ההעפלה? הרי מתוך 70 אלף המעפילים שעשו זרם לארץ-ישראל בשנים 1945–1948 רק מעפילי "אקסודוס" נדרשו לעמוד במערכה כה ממושכת ורבת תלאות. היה זה מקרי לגמרי, שדווקא מעפילים אלה נקלעו לאודיסיאה זו. כשהם יצאו לדרך ארצה הם לא היו שונים ממעפילים שהפליגו מצרפת ומאיטליה לפנייהם ואחריהם. הם היוו חתך נאמן של אוכלוסיית מחנות העקורים באיזור הכיבוש האמריקאי של גרמניה, שישבו בו אז למעלה מ-150 אלף יהודים. הם ייצגו את הדורות השונים של המעפילים: את מיגוון ארצות המוצא שלהם; ואת קורותיהם בשנות המלחמה. אדרבא, בהשוואה להפלגות קודמות היו בין מעפילי "אקסודוס" יותר משפחות עם ילדים קטנים, יותר אנשים מבוגרים ובודדים (שכינים היה "סתם יהודים", והם לא השתייכו לאחת מן התנועות הציוניות).¹⁶ בקיצור – אם ציבור זה עמד במבחן, יכול הדבר להעיד בדרך של קל וחומר על רובם של אחיהם להעפלה. במובן זה "אקסודוס" הינה מיקרוקוסמוס של הפולמוס על מידת ציוניותה של שארית הפליטה.

כאן מתבקשת הערת ביקורת עצמית, על שמרוב מאמץ להציג את היער, לא יוחד די מקום לעצים המרכיבים אותו, לסיפוריהם האישיים, האנושיים והמרגשים של המעפילים. הבחירה לא היתה פשוטה כלל ועיקר, שהרי סיפורים כאלה רב ערכם בעיני המספר, אך רבים מהם דומים זה לזה וחוזרים על עצמם, והם עלולים להלאות את הקורא. זאת ואף זאת. כאשר קראתי דברים שנכתבו על פרשת "אקסודוס" בעבר, קוממה אותי לא אחת הנטייה למלודרמטיזציה של הסיפור, שהיה בעיני עלילת גבורה אמיתית, מרגשת עד דמעות, דווקא כשהוצג

p. 278; Allen Bullock, *Ernest Bevin: Foreign Secretary 1945–1951*, London

1983 (להלן: בולוק), p. 367

15. סוגיה זו נדונה באקסודוס, עמ' 133–139.

16. על המצב באיזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה ועל הרכב מעפילי "אקסודוס" ראה אקסודוס, פרקים ראשון ורביעי.

כפשוטו, וכל המוסיף גורע. ובכל זאת, ייתכן שדווקא כאן לא הצלחתי להציג סינתזה משביעת רצון.

*

ראשון הספרים על פרשת אקסודוס הוא *הספינה שניצחה*, בעריכת ברכה חבס¹⁷ – שם המעלה בהכרח את השאלה, האומנם מדובר בניצחון, ואם כן, מי המנצח? מתן תשובה על שאלה זו מצריך בחינה שיטתית של היעדים של כל אחד מן הצדדים אל מול התוצאות והמחיר. מתברר, שאף כי קשה לקבוע באופן חד-משמעי שהיה זה ניצחון לצד אחד, אין ספק שמדובר בכישלון של הבריטים. ואם, זהירים ככל שנהיה, אכן הסתיימה פרשת "אקסודוס" בניצחון העניין הציוני, הרי הזרעים שטמנו הבריטים באיוולתם נבטו הודות לעמדתה של צרפת, ולבלבו בזכות המעפילים.¹⁸ להשלמת מסכת הכוחות יש לציין את ההנהגה הציונית, שגדולתה התגלתה דווקא בכך, שפרשת "אקסודוס" על כל שלביה לא התפתחה בדרך של "סוף מעשה במחשבה תחילה", אלא היתה שרשרת של אירועים שבהם השכיחה ההנהגה הציונית לנצל את ההזדמנויות שנקרו בדרכה, ולהוציא מתוק מעז.

האם יש בדברים אלה משום היסחפות בקסמו המפתה של המיתוס הציוני? ניתנת האמת להיאמר, שפרשת "אקסודוס", וההעפלה בכלל, אינן מן הנושאים הפשוטים שיכול לבחור לו חוקר ציוני החי במדינת ישראל, המבקש לעבוד על פי כללי הדיסציפלינה ההיסטורית. בידי חומרים שהם לא רק היסטוריים, אלא גם בעלי ערך חינוכי אדיר. נפרש לפניו סיפור אנושי רב עוצמה, בעל משמעות אוניברסלית על רוח האדם ועל יכולתו להתמודד עם אתגרים וקשיים ולעמוד במבחן. פרשת "אקסודוס" גם מציבה במלוא החריפות את דרך ההעפלה מול דרך הטרור, ומכילה מסר חשוב על דרכי המאבק שבחרת לעצמה תנועה של שחרור לאומי.

להעפלה היו כמה וכמה מטרות, חלקן הניעו אותה מראשיתה, אחרות התגבשו תוך כדי מעשה. "אקסודוס" לא הגשימה את המטרה של הבאת יהודים לארץ-ישראל, ובכלל, רוב המעפילים גורשו לקפריסין, וההעפלה כמעט שלא הגדילה את מספר הנכנסים לארץ-ישראל עד קום המדינה, מעבר למיכסת 1,500 הסרטיפיקטים בחודש שקבעו הבריטים.¹⁹ באיזו מידה הצליחה ההעפלה לשמש מנוף להקמת מדינה יהודית, שאלה זו שנויה במחלוקת בין דורות החוקרים, כפי שהוסבר לעיל. ובכל זאת אין לתייג את ההעפלה ככישלון. אדרבא. מעבר לשתי המטרות הברורות והמובנות מאליהן היה להעפלה תפקיד רב חשיבות בחזית הפנימית, והוא ליכוד היישוב סביב נושא פוזיטיבי, שלגביו היתה הסכמה רחבה

17. ראה חבס.

18. הביוגרף של בוויין, א' בולוק, הגדיר את החלטה לגרש את מעפילי "אקסודוס" לגרמניה כ-"blunder", בולוק, עמ' 450. ניתן להרחיב הגדרה זו גם על שלבים קודמים של הפרשה, ראה אקסודוס, עמ' 237–238.

19. בוגנר, עמ' 13.

בציבור. בשעה שארגוני הפורשים היכו כבריטים, התגאו בהצלחותיהם ואף זכו באהדה מצד חלקים מן היישוב המאורגן; בזמן שחברי הפלמ"ח המתוסכלים נתפסו לקנאה כפורשים ואף להרהורי עבירה,²⁰ נועד להעפלה תפקיד, לשמור על המוראל, לחזק את המרות ואת המשמעת, להראות שנעשים מעשים, וללכד את היישוב סביב מאבק שגבולותיו ברורים ומוגדרים, המתבצע בהתאם להחלטות ההנהגה הנבחרת ולשם השגת מטרות מדיניות; וכל זאת בזמן שעיקר המאמץ הגלוי של המדיניות הציונית היה מופנה לזירה המדינית, ובסתר נבנה הכוח לקראת המערכה המכרעת, המלחמה עם הערבים. משימה זו צלחה. הכוח נבנה; במלחמה ההיא הושג ניצחון; והיישוב נותר שלם, ולא שוסע על ידי מלחמת אחים.

כלומר, המסר החינוכי מובנה (built in) בתוך התופעה הנחקרת עצמה, וכמעט שלא ניתן לתחום בין ההיסטוריה לבין ההיסטוריוגרפיה, ובין ההיסטוריון לבין המחנך. היסטוריונים מטבעם הינם ספקנים, ויש ביניהם אף הנוטים לציניות. אפילו אם יש פה ושם מקום לראייה צינית של פרשת "אקסודוס", הרי בסופו של חשבון ידה של הציונות – במובן הרחב של המושג – היא על העליונה.

לסיום, מן הראוי להבהיר מדוע נושא הספר את השם "הסיפור האמיתי". השם אמור היה לדבר בעד עצמו, במיוחד בעזרת תרגומו הצמוד לאנגלית – *the real story*, היינו, בשונה מהסיפור המפורסם על "אקסודוס", שמבחינת הגדרתו הספרותית הוא סיפור בדיוני (fiction), כאן מדובר בסיפור הריאלי, בדברים כהווייתם. בשום אופן לא היתה כוונה להתיימר שזהו *the true story*, וכאילו לטעון, שמה שסופר עד כה לא היה אמת (אם כי פה ושם היתה זו אמת כהגדרתו של "צ'יובאט" בהקדמה לילקוט הכוזבים²¹). בוודאי לא בא שם הספר לקשטו בנוצות "הסיפור הדפיניטיבי"; וכדי להסיר ספק נאמר בהקדמה במפורש, שמתקיים בספר המאמר "ולא עליך המלאכה לגמור"²². עד כה הוזכר רק שמה הלועזי של האונייה, שבמלואו היה "אקסודוס 1947" (והוא הוא השם שהעניק לה המוסד לעלייה ב').²³ להשלמת התמונה יוזכר תרגום שמה לעברית – "ציאת אירופה תש"ז" – המאפשר לסיים את הדברים ברוח המשפט מן ההגדה, שכל המרבה לספר ב"ציאת אירופה" הרי זה משובח.

20. ראה אביבה חלמיש, "העפלה: ערכים, מיתוס ומציאות", בתוך ג' גרץ (עורכת), נקודות תצפית: תרבות וחברה בארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 86-98, במיוחד עמ' 91-92. אישוס נוסף לטענה זו מצאתי בספרה של נתיבה בן-יהודה, בין הספרות, ירושלים 1981, עמ' 157. וראה הערכתו של הנציב העליון בעניין זה, אקסודוס, עמ' 142, ומראה מקום שם.
21. דן בן אמוץ, חיים חפר (שמעו ורשמו), ילקוט הכוזבים המלא והשלם, תל-אביב 1979, עמ' 10-7.
22. אקסודוס, עמ' 13.
23. על גלגולי שמה של האונייה ראה אקסודוס, עמ' 68-71.

דליה עופר

פרשת קלאדובו שאבאץ*

הרעיון לכתוב את הספר על גורלם של המעפילים, שלימים נודעו בשם "קבוצת קלאדובו-שאבאץ", הוא פרי שילוב של שתי מגמות – הנצחה ומחקר היסטורי: הנצחת האנשים שנספו, אף שקיוו להציל את חייהם באמצעות עלייה ב', ורצון להבין את קורותיהם בטרם יצאו למסע ההעפלה, ובתקופה בה חיו כפליטים ביוגוסלביה לפני הכיבוש הנאצי ובעקבותיו, וזאת בהקשר ההיסטורי ובנסיבות המיוחדות שבהן נקבע גורלם.

שתי מגמות אלה של הנצחה ומחקר עלולות להתנגש זו בזו וליצור אצל הכותב סתירה פנימית שקשה להתמודד עמה. המחקר ההיסטורי תובע מן החוקר גישה ביקורתית ומידה של ריחוק, ומאמץ מודע לא להגיע להזדהות עם נושאי ומושאי חקירתו. עליו להפריד בין עולם הדימויים שהוא נושא ביחס למושאי המחקר, ולהפריד בהתמדה בין יחסו האישי, השקפותיו הפוליטיות והמיתוסים של סביבתו ובין הדמויות שבהן הוא עוסק. עליו לגשת אל החומר בתום לב אמיתי וללכת עמו, במסגרת כל המגבלות האנושיות, אל המקורות השונים.

בהנצחה המטרה שונה. הקבוצה או הדמויות שהם מושאי ההנצחה כבר לבשו דמות ברורה, והמנציח רוצה להשאירם כמות שהם. מותם הטראגי, כמו בפרשה שלפנינו, הותר כאב ורגשות אשם אצל רבים מבין הפעילים, הניצולים ובני המשפחה, ועבורם צריך סיפור קורותיהם לשמש מעין אנדרטה לזכרם.

מתח זה ליווה את העבודה על הספר הזה, ובמידה רבה היתה זו עבודה קשה במיוחד, שכן הוא עוסק בסיפור של כישלון. קבוצת המעפילים שיצאה מווינה בסתיו 1939, כחלק ממבצע עלייה ב' של המוסד, ואמורה היתה להגיע לארץ כעבור מספר שבועות, נעצרה ביוגוסלביה, מדינה שנהגה בידידות בפליטי יהודים, ולא הצליחה להמשיך את דרכה לארץ. באפריל 1941, כאשר נכבשה יוגוסלביה, נפלו רוב חברי הקבוצה שוב בידי הנאצים. גורלם של הגברים נחתם בסתיו 1941, כאשר נרצחו בידי חיילים גרמנים, ובאביב 1942 הומתו הנשים והילדים בקרון גז, במסגרת חיסולה של יהדות סרביה.

הקבוצה מנתה למעלה מ-1,200 נפש, בהם בני נוער חברי תנועות הנוער החלוציות, חברי "החלוץ" וצעירים שהצטרפו אל "החלוץ" לצורך מסע העלייה,

* דברים ביום העיון שנערך בבית התפוצות עם הופעת ספרה של דליה עופר, המסע שלא הושלם: פרשת קלאדובו שאבאץ, תל-אביב 1993

הציונות

מאסף לתולדות התנועה הציונית
והיישוב היהודי בארץ ישראל

מאסף י"ח

אוניברסיטת תל-אביב
הוצאת הקיבוץ המאוחד ★ תשנ"ד

©
Tel-Aviv University

Published by Hakibbutz Hameuchad
Publishing House Ltd.
Printed in Israel 1994
לוחות והדפסה בדפוס "חדקל" בע"מ, תל-אביב